

В. Тутов, професор НЮА України

Логічна підготовка юристів у США*

Одним з найважливіших завдань юридичної освіти є не тільки засвоєння майбутніми фахівцями певної суми професійно необхідних знань, а й виховання вмінь і навичок аналітичного і творчого мислення. При цьому на перший план виходить зміст одержуваної освіти. В цій статті я хотів би привернути увагу до академічної практики США щодо одного з важливих параметрів професійної підготовки — логічної тренуваності юристів. Цей досвід, як мені здається, слід враховувати принаймні стосовно перспективи подальшого вдосконалення цього сегмента вузівського навчання у нашій країні.

Загальновідомо, що найважчим є вчити, лікувати і судити. Головною відмінною рисою юридичної освіти у США порівняно з абсолютною більшістю інших країн світу є те, що для вступу до юридичних шкіл треба, по-перше, вже пройти чотирирічну підготовку в якомусь коледжі або університеті (навіть необов'язково гуманітарному); по-друге, мати науковий ступінь не нижче магістра філософії або магістра мистецтв (Master of Philosophy — MPh, Master of Arts — MA); по-третє, мати високий середній бал за час навчання у коледжі чи університеті (University Grade-Point Average, GPA); по-четверте, високу підсумкову оцінку при тестуванні у правничій школі (Law School Admission Test — LSAT). Як зазначає Дж. Бернхем, два останні показники визначають можливість кандидата навчатися у правничій школі обраного ним рівня¹.

* Матеріали для цієї статті зібрано під час стажування у США у 1997 р. завдяки підтримці Ради Міжнародних наукових досліджень і обмінів (IREX). Висловлюю також особливу подяку доктору Полу Слоуну (Бойс, Айдахо), доктору Роберту Холлінджеру (Університет Науки і Технології, Еймс, Айова) та доктору Грегорі Ландіні (Університет Айова Сіті, Айова) за цінні роз'яснення щодо постановки юридичної освіти та подаровану літературу.

¹ Див.: *Бернхем В.* Вступ до права та правової системи США. — К., 1999. — С. 130.

Отже, для одержання юридичного фаху існують особливо підвищені вимоги щодо освітнього та інтелектуального рівнів кандидатів. Назвати їх «абітурієнтами» вже неможливо, бо це цілком зрілі люди, які не тільки формально отримали попередню вищу освіту, а й цілком спроможні обмежитися вже досягнутим освітньо-кваліфікаційним рівнем для втілення своїх життєвих планів. Існує й ще декілька не вказаних Дж. Бернхемом обтяжуючих чинників — це дуже висока навіть для Америки плата за навчання в правничих школах (від \$ 15.000 до \$ 25.000 на рік залежно від престижу — чи то буде школа десь в Оклахомі, чи йдеться про Гарвард або Йейл; надважкий режим навчання (вже студенти першого курсу крім академічних занять виконують «чорну» роботу в підготовці до розгляду судових справ); нарешті, за відсутності системи державного розподілу випускників кожен з них має покладатися лише на власні здібності, знання, вміння і репутацію, здобуті під час теоретичного та практичного навчання — найбільш кмітливих і працьовитих юридичні фірми та урядові інстанції запрошують на роботу вже під час навчання їх на другому чи третьому курсі, інші ж мають дбати про себе самотужки.

Ось чому вступний тест LSAT допомагає не тільки правничим школам відібрати найбільш здібних для одержання цього фаху, а й самим кандидатам заощадити їх кращі роки, сили і кошти для помірної для них кар'єри. Характерною для Америки з її високим рівнем самоврядування є те, що даний тест розроблявся (і постійно оновлюється) не Міністерством освіти, як наші освітні стандарти, а під егідою і завдяки грантам дуже впливової неурядової професійної організації — Американської асоціації юристів (American Bar Association), хоча його зміст ще не містить нічого спеціально-юридичного. Тест передбачає перевірку загальної грамотності і культури, вміння вирішувати стандартні логічні завдання і орієнтуватися в нетривіальних ситуаціях, що вимагають критичного мислення. Особливістю такого тестування є його максимальна об'єктивність, що виключає будь-який протекціонізм або упередженість. Це забезпечується тим, що письмові відповіді на запитання тесту можуть складатися в одному місці (скажімо, в Канзасі), перевірка анонімних відповідей здійснюватися в іншому (де-небудь в Орегоні), а вступати на навчання даний кандидат буде в одну із шкіл при університетах Вірджинії, Каліфорнії, Айови або Онтаріо (цей тест поширюється і на Канаду). В будь-якій із шкіл серед претендентів, кількість яких приблизно втричі

більша за кількість навчальних місць, відбираються тільки кандидати з найвищими показниками з LSAT, хоча серед них певні переваги мають звільнені з армії, жінки, інваліди; існує також певна преференційна квота для расових та етнічних меншин.

Щоб не виходити за межі цієї статті і не судити про ті частини тесту, відносно яких я не вважаю себе фахівцем, обмежуся лише тією його частиною, що стосується безпосередньо логіки. Запровадження логічної (до речі, найбільшої за обсягом і складністю, приблизно половини) частини даного тесту засновувалося на тому, що під час попереднього навчання у коледжі чи університеті кандидати вже мали нагоду вивчати логіку принаймні у стандартному для всіх вузів загальному курсі філософії (*Introduction to Philosophy*), який містить елементи логіки, онтології, теорії пізнання, соціальної філософії, етики та естетики. Уявлення про зміст такого досить поширеного у США стандартного курсу дає, наприклад, переклад підручника Дженні Тейчман і Кетрін Еванс¹. Ті ж студенти коледжу чи університету, які бажають одержати більш глибокі знання з логіки, можуть вивчати її як одну з головних дисциплін (так званий *major*) нарівні з фаховими протягом двох чи навіть трьох семестрів. Для них теж існують підручники відомих у всьому світі професорів логіки — Роберта П. Черчїлла²; Стівена Тулміна, Річарда Ріке та Аллена Джаніка³; Роберта Фогеліна⁴ та інших авторів. У всіх цих підручниках поряд з досить усталеними в нашій дидактичній традиції темами обов'язково є розділ «Юридичне міркування» (*Legal Reasoning*). Нарешті, зараз є й спеціально розраховані на вже професійне дослідження логічних проблем права методами символічної логіки видання типу «Засновків і висновків» Роберта Родса та Говарда Поспішела⁵.

Отже, автори тесту додержуються правил «чесної гри» («*fair play*»), коли адресують кандидатам питання, що не мають бути для них принциповою несподіванкою. Однак, зважаючи на те, що

¹ Див.: *Тейчман Дж., Еванс К.* Філософія. Руководство для начинающих. — М., 1998.

² Див.: *Churchill R. P.* *Becoming Logical. An Introduction to Logic.* — 1986. — XVIII.

³ Див.: *Toulmin S., Rieke R., Janik A.* *An Introduction to Reasoning.* — N.Y. — L., 1979. — VIII.

⁴ Див.: *Fogelin R.* *Understanding Arguments.* — N.Y etc., 1979. — XIV.

⁵ Див.: *Rodes R. E., Pospesel H.* *Premises and Conclusions: Symbolic Logic for Legal Analysis.* — Upper Saddle River etc., 1997 — X.

після складання іспиту з основ філософських знань може пройти принаймні два, а то й більше років, а також на те, що, як і у нас, далеко не в усіх університетах чи коледжах логіка викладається на однаковому професійному рівні, потребується додаткова самопідготовка з цієї дисципліни.

Розробка LSAT почалася ще у 1960-ті роки, у 1970-ті з'явилися посібники для загальної¹, а в останні роки й спеціально-логічної² підготовки до складання даного тесту. В подальшому викладі я спиратимуся на доступний мені примірник найбільш популярного «Вхідного ключа до LSAT» Дж. Боброва³.

Як вже зазначалося, LSAT містить дві секції, присвячені навичкам логічного міркування (Logical Reasoning). Кожна секція розрахована на письмову відповідь на 24–26 питань протягом 35 хвилин. Бобров радить звернути особливу увагу на цю частину тесту, оскільки питання щодо здатності до логічного міркування вимірюють здібності до читання, слухання, розуміння, аналізування, застосування і критики різних коротких пасажів і аргументів.

Уміння логічно та критично міркувати визначаються при виконанні таких завдань:

- визначити предмет міркування (Recognize a point);
- відстежити ланцюжок міркувань (Follow a chain of reasoning);
- вивести наслідки (Draw conclusions);
- доповнити пропущений матеріал (Infer missing material).
- застосувати принципи, що впливають з аргументу (Apply principles from an argument);
- визначити методи міркування (Identify methods);
- оцінити аргументи (Evaluate arguments).
- розрізнити факт та опінію (Differentiate between fact and opinion);
- проаналізувати докази (Analyze evidence);
- критично сприйняти певне твердження (Assess claims critically)⁴.

¹ Див.: *Epstein E.M., Shostak J., Troy L. M., Horvath N. A. Barron's How to Prepare for the Law School Admission Test.* – N.Y., 1973, 1975, 1977, 1978

² Див.: *Stewart M. A. GRE-LSAT Logic Workbook* – N.Y., 1991, 1995, 1999; *Lurie K. LSAT/GRE Analytic Workout* - N.Y.: Barron's Educational Series, 1996

³ Див.: *Bobrow J. Pass Key to the LSAT.* – N.Y., 1979, 1982, 1985, 1987, 1989, 1991, 1993, 1996.

⁴ Див.: *Bobrow J. Вказ. праця.* – С. 112.

За формою конкретні завдання тесту можуть бути подані різними засобами. Це може бути:

- визначення найбільш суттєвих частин змісту певного фрагмента оповідного тексту, доведення або дискусії;
- аналіз запитань щодо наведеного раніше тексту;
- вибір поміж п'ятьма альтернативними відповідями на певне запитання.

Дж. Бобров дає такі поради стосовно кожної з частин¹. Якщо у завданні йдеться про фрагмент тексту, доведення або дискусії, перш за все слід прочитати його *активно*, тобто виділити пункт, на якому робиться змістовний наголос. Це допоможе встановити логічного суб'єкта (предмет) завдання. Якщо ми маємо справу з запитанням, слід прочитати його раніше, ніж текст, до якого воно ставиться. Це допоможе скоріше усвідомити, що саме в тексті дає підставу для відповіді. Але цей прийом добре спрацює тільки тоді, коли запитання є коротким, і відповідь на нього можна реконструювати словами самого тексту. Для довгих запитань доведеться кожного разу імпровізувати відповідь.

У запитанні треба знаходити *ключові слова*, так само, як при аналізі текстового фрагмента. Слід також зважувати на *значення* запитання — чи є воно позитивним чи негативним. Значення залежить від того, чи питання ставиться для того, щоб підсилити, чи для того, щоб послабити вихідний аргумент. Крім того, чи ставиться воно для того, щоб ви погодилися з автором, чи для того, щоб ви з ним не погоджувалися. Нарешті, ми мусимо усвідомлювати, що запитання часто ставляться щодо *неявних (unstated)* ідей: припущень або вірогідних положень; імплікацій (які ще мають бути логічно виведені з попередніх тверджень); та висновків (необхідних наслідків або результатів прийняття викладених у даному пасажі ідей). Припущення та наслідки часто прямо не наводяться в окремому фрагменті, а лише розуміються в ньому. Передбачається, що усі вони будуть виявлені та зафіксовані кандидатом у письмовій формі.

Що стосується вибору, то вимагається обрати найкращу з п'яти запропонованих альтернатив. Може статися так, що навіть найкраща з них не буде найбільш досконалою. Може бути й так, що принаймні дві з них здаються підходящими. Тому слід застосовувати елімінаційну стратегію вибору правильної відповіді, відки-

¹ Див.: *Bobrow J.* Вказ. праця. — С. 113.

даючи ірелевантні альтернативи, що не стосуються предмета оповіді, міркування або дискусії. Слід пам'ятати, що часто вибір може бути некоректним внаслідок того, що тільки одне слово в альтернативній відповіді не стосується основної теми. Тому слід визначити і ключові недоречні слова в альтернативах відповіді.

Нарешті, слід зважувати і на те, що деякі слова можуть мати загальноживане, повсякденне, нестисле і стисле, спеціальне значення. Це такі звичні слова, як, наприклад, «крім», «деякі», «усі», «тільки», «жоден», «мало», «може», «повинен», «кожен» тощо. Уважне стеження за значенням цих слів може вказати на найкращу відповідь.

Межі цієї статті не дають можливості навести рекомендовані Дж. Бобровим різноманітні стратегії та техніки логічного аналізу типових завдань LSAT (понад 100). До речі, сам Дж. Бобров радить не запам'ятовувати їх, а робити самостійно якомога більше вправ, що розвине необхідні практичні навички. Тому обмежимося лише кількома з наведених ним прикладів аналізу¹.

» *Приклад 1. Оскільки юридична професія є дуже спеціалізованою і складною, секретарська допомога має бути так само спеціалізованою. Один секретар може бути фахівцем у справах про банкрутство (an expert in bankruptcy law), інший — експертом з кримінального процесу (an expert in criminal justice).*

Який саме з наступних є головним предметом даного пасажу?

(A) Секретар юриста може розумітися на речах, відмінних від права.

(B) Секретареві юриста слід мати спеціальну підготовку з конкретної галузі права.

(C) Секретар юриста повинен бути фахівцем у різних галузях права.

(D) Адвокатам слід наймати тільки секретарів без попереднього юридичного досвіду, бо їх можна навчити виконувати їх роботу.

(E) Адвокатам потрібні юридичні секретарі (legal secretaries) з дуже широкою підготовкою (with a very general background).

Аналіз

Перше речення пасажу — загальне твердження про зростаючу спеціалізацію в юридичній професії, — містить головну ідею. За ним йде більш часткове твердження, яке надає додаткову інформацію.

¹ Див. *Bobrow J.* Вказ. праця — С. 113–117.

Щоб визначити головну ідею, слід застосувати таку техніку. Як тільки ви закінчили читати кожне окреме речення, спробуйте підсумувати його зміст у кількох словах. Скажімо, після читання наведеного вище прикладу, ви можете собі сказати: «Секретарі юристів повинні спеціалізуватися в різних галузях права»

Потім відзначте, чи міститься в тексті конкретна позиція щодо предмета висловлення. Звичайно його автор або схвалює, або не схвалює цей предмет, або залишається нейтральним. В даному прикладі автор не висловлюється ані за, ані проти, а просто надає додаткову інформацію про реальний стан речей.

Правильною буде відповідь (В). У цьому випадку головним предметом буде те, що секретарі юристів повинні бути більше спеціалізовані, і правильна відповідь наголошує на «спеціальній підготовці». Зауважте, що правильна відповідь тут звернена також до другого речення, яке містить додаткову інформацію про спеціальні галузі права.

Відповідь (А) є нерелевантною. В тексті згадуються тільки окремі галузі права, а інші предмети — ні. Дж. Бобров радить також зазначити, що це твердження може бути істинним щодо деяких юридичних секретарів, але воно не має підтримки в тексті. (С) суперечить інформації, наведеній у тексті; там говориться про секретарів, які спеціалізуються в одній, а не в різних галузях права. (D) і (Е) не узгоджені з текстом, де нічого не сказано ані про критерії наймання секретарів, ані про їх загальну широку підготовку.

Дж. Бобров також рекомендує зазначити не тільки головний предмет висловлення від другорядного або підрядного, якщо такий зустрічається у контрольному висловленні.

Ще одна порада Дж. Боброва: звертайте увагу на те, що в аналізованому тексті відповідає запитальним словам *хто, що, коли, де, чому і як*.

Приклад 2. Сучасні дослідження показали, що пересічні громадяни не мають уявлення про абсолютну більшість нових законів і не розуміють 99% змісту чинного законодавства. Це відбувається через неухважність та незацікавленість громадськості.

Автор цього аргументу, очевидно, висловлюється:

- (А) на користь нового законодавства;
- (В) проти нового законодавства;
- (С) за участь громадськості в створенні законів;
- (D) за спрощення мови нового законодавства;
- (Е) на користь більш цікавого законодавства.

Аналіз.

Правильною є відповідь (С). З цього судження не випливає, що збільшення або зменшення обсягу законодавства змінить стан громадської обізнаності; тому (А) і (В) є некоректними. (С) впливає зі змісту аргументу тому, що мета автора концентрується навколо залучення громадськості. Він вважає, що загал громадськості необізнаний із законами через неухважність та відсутність інтересу. Альтернатива (D) могла б вважатися правильною, але автор аргументу не загострює увагу на складнощах словника законодавства і не говорить, що ці складнощі є причиною необізнаності публіки. Дж. Бобров радить засвоїти, що (1) головний предмет у цьому пасажі (*хто?*) — пересічні громадяни, (2) те, що їм приписується (*що?*) — необізнаність у новому законодавстві, і (3) *чому* вони необізнані — тому, що неухважні та незацікавлені. Автор нічого не стверджує про бажаність більш цікавого законодавства (E).

Якщо оцінювати цей тест з науково-семіотичних позицій, можна стверджувати, що він відтворює найкращі напрацювання не тільки дидактики та методики логічної науки, а й логічної прагматики. З технічної точки зору він досить простий і зручний, не перевершує здібностей елементарно уважної і старанної людини. Разом з тим до його переваг належить те, що він розроблявся і постійно оновлюється одночасно авторитетними юристами-практиками і вченими в інших наукових галузях, зокрема логіками¹.

Хотілося б сподіватися, що подібне тестування в недалекому майбутньому ввійде в освітню практику України.

Надійшла до редколегії 16.10.03

¹ Так, логік Дж. Бобров як виконавчий директор проекту видань посібників для підготовки до складання тестів і головний укладач цитованого посібника для LSAT зазначає, що в розробці даного тесту йому допомагали професор англійської мови Вільям Ковіно, комп'ютерний аналітик професор Дейвід Кей, фахівець з менеджменту Деніел Спенсер, доктор юриспруденції адвокат Мерріт Вайсінджер.